

MAGYAR ARIÓN

Tanulmányok
Pálóczi Horváth Ádám műveiről

Szerkesztők

CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

HEGEDÜS BÉLA

Budapest

rec.iti

2011

A

*Magyar Arión – Tudományos tanácskozás Pálóczi Horváth Ádám
születésének 250. évfordulóján*
(Budapest, 2010. október 20–21.)
támogatói

MTA Irodalomtudományi Intézet
Óbudai Társaskör

A borítón látható portré Pálóczi Horváth Ádámot harmincéves korában ábrázolja. A színezett metszet alapjául szolgáló, mára elkallódott festmény „Erdélyi fi Kóré Zsigmond festette 1791”. A metszetet Kazinczy Ferenc készítette el, s a *Psychologia* címlapelőzékéként jelent meg 1792-ben. A talapzaton olvasható Ovidius-idézet (*Fasti* II, 93):

Nomen Arionum Siculas impleverat urbes,
Captaque erat lyricis Ausonis ora sonis.

Híre betölti a városokat szikuloknak a földjén,
s zengő lantjának rabja Itália is...

(Gaál László fordítása)

A borító a csurgói Református Gimnázium könyvtárának példánya alapján készült, amely az író sógora, Sárközy István névbejegyzését őrzi
Forrás: <http://www.csokonai-csurgo.sulinet.hu/sarkozy/kepek/33.jpg>

© Szerzők, 2011.

ISBN 978-963-7341-91-5
ISBN 978-963-7341-92-2 (pdf)

Kiadja a rec.iti, az MTA Irodalomtudományi Intézetének recenziós portálja
<http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>

Tördelés, képszerkesztés, borítóterv: Szilágyi N. Zsuzsa, Csörsz Rumen István

BORBÉLY SZILÁRD

Idő és örökkévalóság Pálóczi Horváth és Csokonai verseiben

1

Köztudott, hogy a XVIII. század végén lényeges változás megy végbe az időfogalom átértelmezésében. A változások homlokerében természetesen a teológia által hagyományozott időfogalom áll; helyére a modernitás időfelfogása kerül. A biblikus idő helyébe a történelem ideje lép, amely a mindennapi élet területén is érvényesíteni fogja hatását. A költői szövegek is tudósítanak erről a drámai folyamatról. A barokk költészetben visszatérő félelmetes örökkévalóság-versek körüli izgalom elcsendesedik egy időre, a teremtményi létezés kollektív félelmei helyére az egyéni élet kérdései kerülnek. A bensővé tett, az egyéni életidőre szabott kérdések egyéni válaszokat hívnak életre. Toposzként kerül elő a leginkább Horatius-versek által hagyományozott antik időfelfogás, amely a ciklikusság mintázatát mutatja fel, és egyfajta sztoikus, epikureus *modus vivendi* helyez mellé. Berzsenyi Dániel és Virág Benedek Horatius-imitációi mutatják ezt legtisztábban.

2

Csokonai protestáns teológiai műveltségével az idő apropóján az örökkévalóságról gondolkodó embert mutatja fel korai verseiben, főként a halotti búcsúztató versek műfaji keretei által megszabott versek beszédmódjára érvényes ez a megállapítás. Fiatalkori mesterének, Pálóczi Horváth Ádámnak az egyik fontos, visszatérő témája az örökkévalóság értelmezésével való kísérletezés. Pálóczi Horváth számos versben nekirugaszkodik a probléma megfejtésének, de már nem elégszik meg a tudható információk újramondásával, hanem megpróbálja a személyes jelentés megragadása felől megérteni ezt a teológiailag igen csak terhelt fogalmat. Minden nekirugaszkodás után visszatér azonban a konszenzuális jelentésekhez, mely szerint az örökkévalóság az isteni ítélet jegyében fogható fel, és a lélek halál utáni sorsát határozza meg. Az örökkévalóság éppen hogy szemben áll az idővel, amely az esendő és kiszolgáltatott földi létezés járulékos eleme. Ezzel szemben az örökkévalóság a halál és az ítélet után veszi ténylegesen kezdetét, felette és kívül áll az időn, amely véges. Az örökkévalóság a

határtalan és végtelen, az emberi értelem számára felfoghatatlan és a megragadhatatlan dolgok közé tartozik.

3

Pálóczi Horváth Ádám számos verséről kellene szót ejteni, de most csupán Csokonai és Horváth egy-egy versének párbeszédét szeretném érinteni, ezért a témához kapcsolódó művekről csak érintőlegesen teszek említést. A *Holmi* kötetéből a szempontból termékenyen kiaknázzható anyagot kínálnak az értelmezés számára. A téma szempontjából az idő határhelyzetét, vagy más-ként közelítve: a határhelyzet időbeliségét tárgyzó versek tűnnek igazán fontos példáknak. A fordulópont, a töréspont tudatosítása mint az idő természetéhez tartozó sajátlagos jelenség épp az időnek az örökkévalósággal szembeni elkülöníthetőségét mutatja fel. Az örökkévalóságban nincsenek törések, határpontok, forduló, átlépések; a teljesség együttállása egyszer és mindörökké mutatkozik meg benne, a pillanat és a végtelen, vagyis a rész és az egész között nincs kitapintható különbség. A *poeta doctus* Pálóczi Horváth (akire valóban illik ez a klasszicista terminus technikus, szemben Csokonaival) az asztronómia és a kozmológia időfelfogását számos tudós poémájában segítségül hívja, bevonja az örökkévalóság és az idő paradoxonának taglalásához. Legismeretebb, a magyar irodalomban szinte társtalan és példa nélküli vállalkozása a nagyszabású poéma: *A leg-rövidebb nyári éjtszaka, mellyben le-íratik egy ollyan Tsillag-vizsgálónak Beszélgetése, a'ki a' múlt 1787dik Esztendőben Nyár-kezdetkor, az égi testeket tsudálkozva nézegeti, azoknak forgásaikat le-írja, és az isméretesebb Tsillagzatok' Neveit a' régi Pogányok Költeményjeiből, a' nagyjából magyarázza* (Pozsony, 1791).

Pálóczi Horváthnál hangsúlyosan jelennek meg a naptári év fordulói, vagyis a csillagászati kronológia összekapcsolása az emberi élet értelmezői alakzataként szolgál. A keresztény naptár vallási ünnepei és a kalendárium évköre ezáltal elválik egymástól. Az egyházi év ugyanis szeptemberben kezdődik, míg a kalendárium csillagászati éve januárban. Szilveszter napja rendelkezik ugyan vallási összefüggésekkel, de január első napja a polgári év kezdőnapja, nem bír semmiféle szakralitással. A polgári társaság tagjai számára azonban nagyon fontos határkő, hiszen az évek számlálása az egyéni életben is ennek megfelelően történik. Pálóczi Horváth számos olyan csillagászatiilag megalapozott, tehát időbeli vetületű eseményt emel be versei terébe, amelyek asztronómiai fordulópontként válnak a poeta személyes életének is értelmező pillanataivá. Ekként adódnak a napfordulók: a leghosszabb nap és a legrövidebb éjtszaka, illetve az önkényes kezdőpont maga is, a Szilveszter éjtszaka, amely éjfél után átlép, pontosan megragadhatóan, de mégis megfoghatatlanul az Új Esztendőbe (vö. *Az esztendő utolsó éjtszakája. Füred, 1788. December 31dik.* című, az *Orpheusban* megjelent írásával).

Pálóczy Horváth verseiben számos alkalommal visszatér a kalendáriumi fordulópont adta alkalmi témához, amelyet mindig személyes jelentőségű esemény nyé avat. Apokaliptikus váradalmak szövik át ezeket a verseket, amint erre Bíró Ferenc is utal,¹ aminek okait kevésbé ismerjük. Talán korabeli félelmek, különféle kozmológiai aggodalmak is motiválhatták. Az 1780-as évek Európában egy kisebb klimatikus változás következett be. A naptevékenység aggodalomra adott okot, a nyarak szárazabbak voltak, a telek hidegebbek, mintha a Nap ereje kihunyóban lett volna. A 6000 éves világ modell szerint² a végidő közelsége mindenképp szorongást kelthetett, még akkor is, ha ezt bizonyára maga Pálóczy Horváth is kételyekkel kezelte. A természetleírások egyre több adatot szolgáltatott ahhoz, hogy a teremtés bibliai alapú elképzelése idézőjelek közé került. A mineralógia, a korszak egyik legnagyobb presztízű tudománya a földfelszín olyan módosulásairól szolgáltatott információkat, amelyeket sokkal nagyobb léptékűek voltak, mint amiről a 6000 éves modell írott emlékei bármit is közvetítettek volna. A kataklitikus változásokról a bibliai hagyománynak kellett volna tudósítania, hiszen a mineralógia bűvárai a hegyek tetjén találnak bizonyítékokat arra, hogy ott egykor tenger volt. A bibliai teremtéstörténet mellett megjelennek ekkor a természettudomány elméletei is. Budai Ézsaiás 1800-ban megjelent könyvében ezekre összefoglalóan utal:

a' mi földünk, vagy kialudt üstökös tsillagból, (Whiston szerint;) vagy kialudt napból (Leibnitz szerint,) vagy a' Napnak valamely üstökös tsillag által leütődött, és osztán kialudt darabjából (Büffon szerint); vagy pedig azoknak a' fejünk felett égő ezer meg ezer *fixáknak* gözölgésének egy tsumóba lett gyűléséből; (Wideburg szerint); mellyet a' mi *electricá* erővel bíró napunk magához vont, és azután ide levetett, – származottnak mondatik. De mind ezek a' Móses leírásától messzre távozó hypothesisek.³

Nemcsak az új tudományos eredmények teremtettek radikálisan más összefüggést a mindenség, a föld és az ember időbeliségének értelmezéséhez – amelyek Pálóczy Horváthot, a tudós poétát, aki egyben hívő protestáns volt, gyülekezeti

1 Bíró Ferenc, *Pálóczy Horváth Ádám, Csokonai és Newton*, ItK, 81(1973), 680–685.

2 Csokonai maga is műveltségbeli közhelyként kezelte ezt az ismert toposzt: „Ügy van: tsak hat Heroica Epopeoiát mutathat még ez a' hat ezer esztendő Világ...” [*Értekezés az Epopeáról*] = CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Tanulmányok*, s. a. r. BORBÉLY Szilárd, DEBRECZENI Attila, OROSZ Beáta, Bp., Akadémiai, 2002 (Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei), 45.

3 *Közönséges história*, Készítette tanítványai számára BUDAI Ézsaiás Philosophia Doctora, és a' Debreceni Ref. Collegiumbann Históriana, Görög Nyelvnek, és Deák Ékesszóllásnak Professora. Első rész, Debreczenbenn, Nyomt. Szigethy Mihály által. M. CCC. Esztendőbenn, 14.

énekek szerzője, a kérdés újraértelmezésének kihívásával szembesítették –, hanem a továbbélő korábbi szemlélet sem halványult teljesen el. A 6000 éves világ doxája szerint az idők végezte közelgett. Ugyancsak Budainál olvashatjuk a világ korának számairól. Arra Budai is hivatkozik, hogy a „Chronologusok” számításai bizonytalanok, többféle következtetésre jutottak, de magát a dolog érvényességét nem vonja kétségbe: „Elég ebbenn állapotodni meg, hogy az Özönvízig, a’ Sidó Textus szerint 1656, Kristus Urunk születéséig pedig, 4004, vagy, kerek számmal, 4000 esztendő folyt el.”⁴ A világ kora és a 6000 éves határ azonban nyugtalanítóan közeledni látszik egymáshoz.

5

Pálóczi Horváth versei alapján arra következtethetünk, hogy az 1780-as években valamiféle nyugtalan várakozás állapotában volt. Mintha egy-egy bevégződő év és egy új kezdete megnyugvással és ugyanakkor aggodalommal töltené el. Megnyugvással, mert megengedettett a világnak szerencsésen megérni ezt az évet is, és nyugtalanság az elkövetkezőt illetően. Ez az aggodalom a világban működő kegyelem érvényesülését illeti, s a gondviselésre való ráhagyatkozással szembeni kétely miatti büntudatban mutatkozik meg.⁵ A büntudat pedig az aggodalom személyes értelmezésére sarkallja, lelkiismeret-vizsgálatot tart: az örökkévalóság jelenlétének, az örökkévalóság je-

4 Uo., 18.

5 Tanulságos az a Pálóczi Horváth-vers, amely épp ezt a ’göggöt’ kapcsolja össze egy társasági divat ürügyén:

III. Egy jegyző Könyvnek Homlokára.

*Melly könyv 1789-dik esztendőre előre
el-készítettett 1788. Ádám Éva’ napján.*

Mit tsinálsz? oh boldogtalan testben pihegő lélek!
Igérhetek-e *hólnapot* magamnak, ki ma élek?
Erős az Isten meg-ölni egy por szemmel engemet;
Hogy merem tehát hosszabbnak remény elni éltemet?
Én egy halandó léttremre könyvet szerezek előre
Emlékeztető könyvet – ma – a’ jövő esztendőre –
Hát-ha még az éjtszaka is, az én író pennámat
Egy *falra író kéz* forma fel-váltja, ’s a’ nap számát
Be töltvén, az új esztendőt meg-érnem nem engedí,
Oh Isten! – de jó az Isten! – a’ bűnöst el-szenvedí.
És meg-tarthat engemet is az ő kegyessége,
Hogy még élek, amaz örök életnek reménysége,
Ösztöne legyen szívemnek, annak dítseretére,
A’ ki teremtett engemet maga ditsőségére.

(Holmi 3, 11.)

leinek értelmezésére ösztönzi. Amennyiben a teremtett világ többé nem jele az örökkévalóságnak (hiszen például a hegyek valamikor tengerek voltak és fordítva, a Föld keletkezésére és az univerzum genezisére is a teremtő Istent nélkülöző hipotéziseket állítanak fel a korszak tudósai), akkor a változásban lévő, szakadásokkal, törésekkel teli idővel szemben az örökkévalóság más területen védhető vagy cáfolható meg. Ilyen örökkévalóság-jelként fogható fel a lélek. Pálóczi Horváth nagy energiákat fektet ennek megértésébe és újraértelmezésébe is.

Az elmondottakban kitapinthatónak véljük azt a lázas érdeklődést, amely Pálóczi Horváth alkalmiságtól erősen meghatározott költészetében az év fordulópontjait számára a poézis kitüntetett alkalmává avatta. A *Holmi* negyedik kötetébe sorolva Pálóczi Horváth életében kiadatlan maradt egy figyelemre méltó verse, az *1797-dik új esztendőre* című⁶ (lásd Függelékben), amely Csokonai *Újlesztendei gondolatok*⁷ költeményével hozható kapcsolatba.

6

Csokonai éppúgy a Pálóczi Horváth által versbe emelt 1797-es évnek a végén elmélkedik a következő, 1798-as év kapcsán hasonló gondolatokról, mint az egykor példaképnek tartott poéta. A vers keletkezési körülményeiről keveset tudunk; ismereteink pedig javarészt a versszövegből származnak. Csokonai az 1797/98-as év fordulóját Keszthelyen tölti, pontosabban egy Keszthelyhez közeli, nem pontosítható, „hegyközi lakó helyem”-ként megnevezett szálláson, amint azt az *Új Esztendei Ajándék* című, szintén az új év kezdetét tematizáló verses levélből tudjuk. A Csokonai-filológia egyhangú feltevése szerint minden valószínűség szerint a Vajda Juliannával tervezett házasság, a leány kezének megkéréséhez szükséges hivatalszerzés reményében időzött akkoriban itt. Kereste a kapcsolatot Festeticcsel, akinek uradalmában, az általa fenntartott vagy patronált iskolákban remélhetett állást. A fő cél a Georgikon lehetett, amelyben tudós tanárként szolgálhatott volna. Ez lett volna méltó hozzá, nem egy rektoria. Anyagilag is biztosabb egzisztenciát jelentett volna, s az sem lényegtelen, hogy ez az állás még hagyott volna szabad időt Csokonai számára, hogy a literatúrai dolgokkal foglalkozzon.

6 *Pálóczi Horváth Ádám Holmi-jának negyedik darabja*, s. a. r., bev., jegyz. Dr. Écsy Ö. István, Csurgó, Csokonai Vitéz Mihály Református Gimnázium, 1942, 62–63.

7 CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Költemények 4, 1797–1799*, s. a. r. SZILÁGYI Ferenc, Bp., Akadémiai, 1994 (Csokonai Vitéz Mihály összes művei), 47, 399–416. – A vers a Lilla-kötet Harmadik Könyvében foglal helyet, a 43. vers. V. ö. CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Lilla, A ciklus*, teljes, gondozott szöveg, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Bp., Akadémiai, 1996.

A keszthelyi évforduló-vers azonban más szempontból is kiemelkedő jelentőségű lehetett Csokonai számára. Szilveszter napja ekkoriban még kevésbé jelentős nap, mint manapság. Amennyire tudható, a legkevésbé sem világi ünnep. A csendes számvetés ideje, a vallási kultusz értelmében inkább Isten és ember kapcsolatának átgondolása jegyében ülik meg. Az időről való gondolkodás tehát egyszerre szakrális és személyes, a kettő pedig szoros kapcsolatba lép egymással. Annál inkább így van ez, mivel minden jel arra mutat, hogy az individuális létezés és az idő között ekkor a vallási időfelfogás, vagyis a személyes idő mint az üdvösségre nyíló lehetőség és a halál fenyegetése mint a kárhozat lehetősége nyílik fel az ember előtt. Az új év fordulója ennek a kettősségnek a jegyében készletti meditációra és elmélyülésre a kor emberét.

A személyes életidő tudatosítása még alig ragadható meg. A személyes életidő elbeszélésére a vallás által felkínált narratív minták állnak rendelkezésre. Csokonai, amennyire ez megítélhető, nem volt a vallási kultusz gyakorlója. Szabadgondolkodóként emancipálta magát a hitelvek rendszere alól. Az *Újlesztendei gondolatok* jó példája annak, hogy az időhöz fűződő személyes viszony elbeszélhetőségére tett erőfeszítései a filozófiai költészet új útjait nyitották meg. Ebből a szempontból pedig nagyon is volt mire támaszkodnia. Pálóczi Horváth Ádám hatalmas szöveganyagot hozott létre a témában, melyet Csokonai bizonynyal jól ismert. De Horváth örökkévalóság-versei is a korszaknak, az 1700-as évek második felének jelentős, filozófiai tekintetben magas szinten álló hagyományához kapcsolódhattak. Csak egyetlen nagy hatású, igaz, idősebb kortársat – aki sokkal inkább Ráday Gedeon (1713–1792) nemzedékéhez tartozott – említünk meg: egy rejtőző, a későbbi irodalomtörténeti kánonok által negligált szerzőt, Szőnyi Benjámint (1717–1794).⁸ Szőnyi nagy hatású munkája nem sokkal Pálóczi Horváth és Csokonai műveinek megszületése előtt, 1790-ben látott napvilágot Budán. Barokkos címe jelzi tájékozódása irányát is: *Istennek Trombitája, mellyet az Ur fuvall és harsogtat az örökké való evangéliomban közönségesen e' rövid élet után bé-álló ÖRÖKKÉ-VALÓSÁGRÓL*.

Az örökkévalóság helyére az idő fogalma kerül. A teológiailag erősen terhelt jelentések kimozdítása érdekében Pálóczi Horváth, a tudós költő, az asztronómia időfogalmát helyezi előtérbe. A szakadásokkal teli profán időt veszi szemügyre, mindeközben hangsúlyosan a beszélő esendő és részleges tapasztalatát felmutató nézőpontot. A csillagászati fordulópontok által jelezett időt az emberi létezés egyéni, szakadásokkal teli horizontján mutatja fel. A csillagá-

8 IMRE Mihály, *Vesztett csata a fiziko-teologizmus örökségével (Szőnyi Benjamin öregkori verseskötete: Istennek Trombitája..., Buda 1790–1791) = Szőnyi Benjamin és kora (1717–1794): Tanulmányok Szőnyi Benjáminról*, szerk. IMRE László, Hódmezővásárhely, Bethlen Gábor Református Gimnázium, 1997, 131–176.

szati időfogalom rémítő félelmetessége a végtelen űr rideg és felfogatatlan fogalmával az ember kicsiségét drámai erővel teszi láthatóvá. A nézőpont és a horizont összekapcsolása az időt a személyes létezés szakadásaihoz köti hozzá. Az új év külsődleges és történő volta kontrasztként hozzáférhetővé teszi a beszélő én belső időfogalmát, időtapasztalatainak töredezettségét. Az időről beszélve az örökkévalóság fogalmának megújítása megy végbe. A toposz nem vész el, csak a jelentései helyeződnek át a teológiából a poézisbe. Ám ez a megújító vállalkozás természetesen a vallási kultusz és gondolkodás képeit, mintáit, felfogását használta kiinduló pontul.

8

Mindez akkor válik beláthatóvá, ha számot vetünk azzal, hogy Csokonai gazdag, terjedelmileg sem lebecsülhető anyagában nincsenek születésnap versek – sem mások, még kevésbé pedig saját születésnapjára nem írt ilyet. A születésnap, vagyis az időbeliség személyesség, az individuális kezdőpont kijelölése és számon tartása nem tartozott a korszak tudati beszédalakzatai közé. A névnap versek viszonylag nagy száma már jelzi ugyan, hogy az individualizáció, a személy jelentősége emelkedőben van. Ez persze némiképp csalóka képet fest a mai olvasó számára a korszak tudásalakzatairól. A mai felfogás szerint a névnap egyedül és immár kizárólag a személyről való ünnepi megemlékezésnek az ideje. Mivel sokan viselnek azonos keresztneveket, ezért ugyan azon a naptári napon számos más ember is névnapját ünnepli, de mindegyik a maga egyedi létezése okán válik az ünneplés alanyává. A névnap megünneplése valójában nem olyan régi szokás Európában és nem is egyetemes, hanem árulkodó módon a katolikus kultusz hegemoniájának örökségeként maradt fenn. A szokás változása természetesen itt is a vallási kultusztól való lassú elszakadás, majd pedig a szokás értelmének elhomályosulásaként ment végbe.

Csokonai idejében azonban még nem felejtődött el, hogy a névnapok esetében egy mind inkább gyanúval illetett katolikus hagyomány kierjesztéséről van szó. A katolikus naptár szentjeiről emlékeztek meg ugyanis ezeken a napokon. Az egyházi hagyomány szerint a névadó szentek valójában a védőszentek. Az üdvösség szempontjából nem jelentéktelen, hogy az ember milyen viszonyt ápol védőszentjével: a kegyelem elnyerésében mint közbenjárókra lehet számítani rájuk. Példának okáért a Mihályok Szent Mihály ünnepén, szeptember 29-én emelték poharukat védőszentjük tiszteletére.

De mi lehet annak az oka, hogy noha Csokonai számos névnap közzöntött írt, de egyetlen születésnap verset sem? Vélhetően az, hogy a polgári anyakönyvezés általánossá válásáig a születésnapot nem tekintették lényegesnek, feljegyzendőnek. Az egyes emberek születésnapját a templomi keresztelésekről maradt anyakönyvi feljegyzések alapján következtették ki. Ebben pedig arra a

szokásrendre hagyatkozhattak, hogy a keresztelőre csak a születés után egy héttel került sor. Csokonai fennmaradt írásainak ismeretében elmondhatjuk, hogy nincs nyoma annak, miszerint Csokonai számon tartotta volna saját születésnapját. A családokon belül bizonytalán tovább adódott a születésnap emlékezete, de ennek a dátumnak nem tulajdonítottak nagy jelentőséget. Csokonai sem írt soha önéletrajzot. A születésnap és a személyes idő kezelése alapján úgy tűnik, hogy az egyes emberek éveik számát nem a kevés figyelemre méltatott születésük napjától számlálták, hanem attól az évtől kezdődően, amelyben meglátták a napvilágot. Ilyenformán életkorukat sem pontosan a tényleges életidőhöz, hanem a naptári év múlásához kapcsolták. A csillagászati időben éltek, nem saját, születésnaptól születésnapig terjedő egyéni életidőben.

9

1797 utolsó napján az új esztendőre készülő Csokonai a következő évet úgy fogadta, mint amelyben ő is egy évvel lett idősebb. Vagyis annak ellenére, hogy ő történetesen közel háromnegyed évvel később született, úgy érezhette, hogy mindjárt január 1-én maga is egy évet lép előre az időben, noha majd csak november 17-én töltötte be a következő életévét. Csokonai Szilveszterkor érezte meg és tudatosította magában, hogy egy évvel idősebb lett. Saját időfelfogása szerint tehát 1798 januárjában lépett át életének 24. évébe. Az *Újlesztendei gondolatok* ezért valójában több, mint amit eddig feltételezett a recepciótörténet. Nemcsak egy klasszicista poétika jegyében megírt filozofikus költemény, egyfajta alváltozata az alkalmi költészetnek, s nemcsak abban áll az újdonsága, hogy egy általános eseményként kezelt évforduló helyett egy időben pontosan vonatkoztatható eseményhez, történethez kapcsolja a vers apropóját. Erre mintát és bátorítást jelenthettek Pálóczi Horváth Ádám időt, vagyis örökkévalóságot tematizáló versei. De Csokonai műve esetében ennél is többről van szó. A szöveg jelentékeny újítása az, hogy az idő személyes felfogásának és megélésének egyik első dokumentuma. Ez a bensőséges intimitás, a személyes történet részeként való olvashatósága az, amely a szerelemhez csak érintőlegesen kapcsolódó verset a Lilla-kötet fontos szöveghelyévé avathatta, és Csokonai helyet biztosított neki a Lilla-ciklusban.

10

Csokonai ebben a versében valójában az elmúló óév és a kérlelhetetlenül közelítő új év apropóján saját, személyes létezése idejéről beszél. A korban még a műfajok közül hiányzó születésnapi vers első példáját találhatjuk meg ebben a költeményben. Az épp elkezdődő 1798-as évben ugyanis Csokonai életének 24. évébe lép. Ma már ennek az évnek nincs semmiféle kitüntetett jelentősége, nem határpontja

az emberi életkoroknak. Csokonai azonban, mint a kor minden embere, nagyon is számon tartotta ezt a határt. A korabeli jog- és szokásrend kiemelt jelentőséget adott ennek az évnek a férfiak életében. Idézzük Csokonai sárospataki tanárát, a jogász Kövy Sándort:

Ha a' 12 Esztendőt el-töltötték, és így a' Törvényes időt el-érték, akár Férjfiak akár Leány gyermekek légyenek, a' magok Józságainak ugyan már Uraivá lettenek, magok nevek alatt perelhetnek, Prókátort és Testamentomot tehetnek, ajándékozhatnak, adhatnak, vehetnek, mint más akár ki, de még-is a' Férjfiak 12 Esztendő fellyül 24 Esztendős korokig Curátor alatt szoktak lenni, a' ki az ő gazdagságokat folytassa, a' Leányok pedig szintén addig, míg Férjhez nem mennek, vagy a' Vármegye által, a' Tútorság alóll fel nem szabadíttatnak, Tútor alatt maradnak, ha mindjárt a' tellyes időt, a' melly ő reájok nézve a' tizenhatodik esztendő, bé-töltötték-is...⁹

A vers alkalmának gyakorlatias összefüggéseit így pontosabban érthetjük. Csokonai 13 éves korában vesztette el apját, aki debreceni polgár volt; ezt követően maga is elvileg „Curátor” alá került. Mivel élt Csokonai anyja, ezt a funkciót az anya töltötte be, aki a vagyonnak nemcsak kezelője, hanem birtokosa is volt. Jogilag és ténylegesen özvegy Csokonainé bírta a szülei utáni örökrészből vásárolt Hatvan utcai kis házat a hozzá tartozó további javakkal. Csokonai a korabeli társadalom teljes jogú tagjává ekkor, 1798-ban vált. Nem teljesen világos, hogy a hazai és különösen a debreceni városi jogszokás miként rendelkezett ilyen esetekben az özvegy anyja és annak gyerekei között az örökölt tulajdon fölötti rendelkezésről. Annyi bizonyos, hogy ettől az évtől kezdve Csokonai – legalábbis szimbolikusan – jogképesé vált, vagyis teljes körű és felelősségű cselekvőként „adhatott, vehetett” stb. Ekként házasságkötési szándékai is elvileg szabadabbá válhattak a „Curátor” elvárásaitól.

Az életrajzok könnyedén átsiklottak Csokonainak egy kalandosnak látszó ter-
vén, és mint pusztá retorikai jellegű érvet nagyvonalúan átléptek felette. 1798.
január 22-ei, Komáromból keltezett levelébe írja a következőt: „Ugyanis régi
hosszas gondolkozásaim után kifőzött Feltételem az, hogy jövő tavasszal, kevés
örökségemet eladván, olly véggel Helvétziába menjek, hogy ottan a' Mezei

9 Kövy Sándor, *A magyar törvénynek rövid summája: a gyermekek számára*, Pozsony, 1798. Hasonmás kiadás: s. a. r. CSORBA Csaba, [Miskolc], Magyar Történelmi Társulat Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Csoportja, 1989, 12.

Gazdaságnak azt a részét (...) megtanúljam.”¹⁰ Okkal gondolhatjuk, hogy nem véletlenül épp ekkor, 24. évébe lépve jut eszébe az örökség értékesítésének gondolata, amelyből maga kívánná finanszírozni külföldi tanulmányait. Az ötletnek aligha lehetett különösebb alapja, hiszen nem tudjuk elképzelni, milyen „örökség”-re utalhat itt Csokonai. A család tulajdonában egyedül a Hatvan utcai ház és a hozzá tartozó javak volt, azonban Csokonainak osztozkodnia kellett volna előbb öccsével, ifjabb Csokonai Józseffel. Ha József meg is tudta volna váltani pénzben bátyja örökrészét, ami aligha állhatott módjában, még mindig ott volt az anya, özvegy Csokonai Józsefné, aki haláláig ténylegesen birtokolta Csokonai leendő örökséget. A Darabos utcai ház eladása az anya utcára kerülésével járt volna, ami valójában elképzelhetetlen, hiszen botrányos, és egy fiúhoz morálisan semmiképp sem illő cselekedet lett volna. A Festeticsnek írt levél felvetése tehát nem életszerű, jogilag is nonszensz, csupán a főúrnak szóló levél túlzása. Azonban ha egy ilyen terv egyáltalán az anya tudomására jutott volna, méltán okozhatott volna családi egyenetlenséget. Ebben meg is nyugodhatnánk, ha nem volnának Csokonai leveleinek visszatérő elemei azok a nyelvi formák, amelyek szerint Csokonai a Darabos utcai házra kizárólagos tulajdonaként tekintett. Ezt ugyanakkor semmilyen adat vagy dokumentum nem támasztja alá. A házra elsőszülöttként hosszabb távon joggal formálhatott igényt, de ehhez előbb meg kellett várnia az anya halálát, és ki kellett volna elégítenie az öccsét. Ismereteink szerint egyik sem történt meg.

Az *Újlesztendei gondolatok* ugyanakkor mégis a felnőttkorba lépő Csokonai számvetése, amely az örökkévalóság-versek bölcseleti hagyományát modernizálva Pálóczi Horváthtal kel poetái versenyre.

Összefoglalásként: Az *Újlesztendei gondolatok* gondolati mélységei mögött felsejlik egy a magyar literatúrában az esztétikai elvek által leértékelt hatalmas terjedelmű hagyomány, amelyről a versbeszéd bölcseleti és teológiai kifinomultsága tanúskodik. Távlatos következtetéseket tesz lehetővé, hogy Csokonai a verset beválogatta a *Lilla*-kötet anyagába. Ez arra utal, hogy a szerzői szándék tágasabb összefüggéseket és gazdagabb jelentést szánt ennek a kötetnek, mint a szerelmi költészet továbbírása. A *Lilla*-kötet újításai közé tartozik, hogy narratív fikciója alapjának az időt tesz meg. A szerelmi ciklusból „poetai román”-t építeni szándékozó szerzőnek szembe kellett néznie az új műfajban az idő szerepével. A narrativitás alapjául szolgáló történet időben megy végbe, amely idő mibenlétére az elbeszélőnek valamiképpen reflektálnia kell, az olvasó tájékoz-

10 CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Levelezés*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Bp., Akadémiai, 1999 (Csokonai Vitéz Mihály összes művei), 77.

tatása végett is.¹¹ A puszta elokvenciára vagy a retorikai alakzatok alkalmazására épülő szöveg az időtlenség jegyében olvasható, pontosabban ahogy a korszak teológiailag tájékozott olvasója felfoghatja: az örökkévalóság jegyében. De Csokonai épp az örökkévalóság-retorika átértelmezésére tett nagyszabású, bölcséleti mélységű kísérletet.

Az *Újesztendei gondolatok* archaikus mintázatát az örökkévalóság-versek jelentik. Ennek a megújítására tett nagy költői erejű kísérletet ez a zseniális vers, amely a felnőtttség korába lépő költő poétai remekművéjeként is értelmezhető. Erre az ambícióra utal a sorok metrikai váltása is. A költemény egyúttal Pálóczi Horváthtal folytatott vita és versengés. Másik fontos előképe az alkalmi költészetben létező ajándék-vers. Vajda Juliannának készült újesztendei ajándékként született: a férfikorba lépett Csokonai maradandó ajándékkal akart kedveskedni kedvesének, amely legyőzi az időt.

*

Függelék

HORVÁTH ÁDÁM: 1797-dik új esztendőre.

Idők melly sebes folyással folytok egymás rendébe,
Amaz örökké valóság végetlen tengerébe.
Melly hirtelen elrepültek 's rövidek voltak ezek
A' napok a' mellyeket én esztendőnek nevezek.
De melly álhatatlan víz gömb 's múltó álom a' létel,
Az idő tsak egy perczentést 's egy gráditstot sem vét el,
Utjában, a' mellyen siet el múlni és nem lenni,
És ama' végtelenségbe örökre vissza menni:
Ez a föld, a mi lakhelyünk, maga tűz helye körül,
Mellyet bizonyos ki szabott idők keretén (?) kerül

- 11 Az idő, az örökkévalóság és a halál összekapcsolása szemléletesen mutatkozik meg ebben a versrészletben is:

De ímé nem tekint sem időt sem nemet
A' halál, 's mint embert engem' is el-temet;
'S míg érdemesebbé tehetném nevemet,
Örökké-valóság végzi ez *érdemet*.

Hertzeg Eszterházi Antal halála' hallására mikor mint Kapitány Belgrád' vivásában meg lövetett, és a' Bétsi újságban, mint meg hólt úgy hirdettetett ik. 1. Januar 1790. = *Holmi* 3, 7. (A versíró Eszterházi Antal perszónájaként beszél.)

Minket e' tágas üregben széllyel hordoz magával,
 És egy egy esztendőt tsinál egy egy fordulatjával.
'S midőn életünk idejét szakaszokra szaggatja,
 'S midőn egyszersmind létünket változáshoz szoktatja,
'S több több erőtlenségeket raggatván por testünkhöz
 Kényszerít észre sem vévén közelíteni végünkhöz,
Oh erőtlen test, vagy inkább oh nagyra vágyó Lélek,
 A'ki abbul hogy naponként vénülök midőn élek,
Ritkán tud egy szabott végre következést tsinálni,
 'S hogy az időnek valaha végetlenné kell válni,
Hogy én ki test 's Lélek vagyok, meg szünök ember lenni,
 És mindenik nem sokára kéntelen haza menni,
Csak némelly idő szakaszok és tsak némelly Lelkeket
 Emlékeztetnek így nézni a' napokat heteket,
Mint ama' fő Alkotótul ki rendelt graditsokat,
 Mellyek a' porrá lételig vezetik a' porokat.
Üdvöz légy szerentsés ünnep, a' melly ma fel tetzettél,
 'S engem mulandó létemre reá emlékeztettél,
Méltó vagy mindenek' felett hogy szentül meg üljelek,
 És mint boldog reménységem eszközét tiszteljelek,
Áldott légy örök Hatalom por testem' teremtője,
 De halhatatlan lelkemnek is belém lehellője,
Imádom Végetlen Jóság örök valóságodat,
 Úgy nézem önnön magamat mint olly alkotmányodat,
A' ki midőn az időknek tengerén által kelek,
 Végetlen Valóságodban nyugvó rév partot lelek.
Ti pedig, a' mult esztendő szárnyakra kelt napjai,
 Az én múlandó vóltomnak tanúbizonyságai;
Oszoljatok e' mindenség végtelen üregébe,
 Vigyétek el magatokkal a' multak lak helyébe
A' miket folyása alatt az el múlt esztendőnek
 Kedve ellen tselekedtem az örök Teremtőnek,
Elmúlástok serkentője lessz értelmes Lelkemnek,
 Hogy ezután igazábban szolgáljak Istenemnek.
Tanuljon Lelkem okosan új esztendőt szentelni,
 'S Istentül vett lételemnek igazán meg felelni.